

שיעור יט

אתרוג קטן, אתרוג גדול, ומידות המינים האחרים

(סוכה לד ע"ב; לו ע"ב)

פתיחה
א. אתרוג קטן
ב. אתרוג גדול
ג. מידותיהם של המינים האחרים
סיכום

פתיחה

בגמרא (לד ע"ב) נאמר:

שיעור אתרוג הקטן – רבי מאיר אומר: כאגוז, רבי יהודה אומר: כביצה.
זבגדול – כדי שיאחזו שנים בידו, דברי רבי יהודה. ורבי יוסי אומר: אפילו
אחד בשתי ידיו.

נעיין במחלוקת בנוגע לגודל המינימלי ובנוגע לגודל המקסימלי של האתרוג, וכן
של המינים האחרים.

א. אתרוג קטן

הגמרא (לו ע"ב) ציינה את מחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה בנוגע לאתרוג קטן, אך לא
דנה בה. פרם בר פפא אמר שהשיעורים הללו שכל אחד מהתנאים אמר בנוגע
לאתרוג, אלו הם השיעורים שכל אחד מהם אמר גם בנוגע להלכה בהלכות שבת:
גודל אבנים מקורזלות [=אבנים מחודדות או רכות הראויות לקינוח], שמותר להכניס
בשבת לתוך בית הכיסא בתוך שיעור ארבע אמות.
על דברי רבי מאיר, נאמר בירושלמי (ג, ז):

אנן תנינן כאגוז, אית תניי תני עד כאגוז. מאן דאמר כאגוז – כאגוז עצמו
כשר, מאן דאמר עד כאגוז – כאגוז עצמו פסול.

במשנה נאמר שלפי רבי מאיר השיעור המינימלי של אתרוג קטן הוא "כאגוז", אך יש השונים "עד כאגוז". ההבדל בין שתי השיטות הוא אתרוג בשיעור אגוז עצמו, למאן דאמר "כאגוז", האתרוג כשר, ולמאן דאמר "עד כאגוז", אתרוג שמידתו כאגוז עצמו פסול. שתי הלשונות הללו חלקו במשמעות הביטוי "כאגוז".

בנוגע לדברי רבי יהודה, הניחה הגמרא (לא ע"ב) שהשיעור המינימלי לאתרוג הוא כביצה, מפני שגם לפיו האתרוג צריך להיות "הדר". הגמרא דחתה את ההנחה הזו והסבירה שהנימוק הוא "משום דלא גמר פירא". "גמר פירא" אין משמעו בשלות הפרי, אלא סימן או ביטוי לגודל מינימלי. על פי תשובה זו, רבי מאיר ורבי יהודה חלקו בהערכה, מאיזה שלב יש להחשיב את האתרוג כפרי שניתן ליטול אותו למצווה. ר' מאיר העריך שפרי האתרוג שאליו התכוונה תורה הוא כאגוז, ורבי יהודה העריך שהגודל הוא כביצה.

כך נאמר בגמרא קודם לכן גם בנוגע לאתרוג ירוק ככרתי: "רבי מאיר מכשיר, ורבי יהודה פוסל. לאו משום דבעי הדר? לא, משום דלא גמר פירא". כל עוד האתרוג הוא בצבע ירוק ככרתי, לפי ר' יהודה יש להעריך שהאתרוג עדיין לא מוגדר כפרי, ולפי ר' מאיר ניתן להעריך ולהגדיר אותו כפרי מוכן.

התוספות (ל ע"א ד"ה משום) כתבו שכאגוז או כביצה הם מפני ש"בעינן דמינכר לקיחתה", והרב יוסף דב סולובייצ'יק (רשימות שיעורים – סוכה לו ע"א) הסביר:

בעלי התוס' אומרים שם ששיעורי האגוז והביצה חלות שיעורים הם בלקיחה. לדעתם אגוז וכביצה אינם שיעורים בעצם חלות שם הפרי, דלגבי פרי אינם אלא סימנים בעלמא של גמר פרי ולא חלות שם שיעור בגוף הפרי, אלא שיעור בלקיחה הם אבל לא בחלות שם הפרי בחפצא.

בגמרא (לו ע"א) נזכרה מחלוקת תנאים נוספת בנוגע ל"אתרוג הבוסר. רבי עקיבא פוסל, וחכמים מכשירין". רש"י (ד"ה הבוסר) כתב: "קטן כפול הלבן". רש"י התבסס על האמור בגמ' (ברכות לו ע"ב; פסחים נג ע"א) בנוגע לענבים: "ואמר רב אסי: הוא בוסר, הוא גרוע, הוא פול הלבן. פול הלבן סלקא דעתך? אלא אימא: שיעורו כפול הלבן". פול לבן הוא מין קטנית שגודלה פחות מכזית. תוספות (שם ד"ה אתרוג הבוסר) כתבו על דברי רש"י: "ולא יתכן", וכפי שהרחיבו (לא ע"ב ד"ה שיעור אתרוג קטן), ולדבריהם לפי התוספות יש להבחין בין המחלוקת על גודלו המינימלי של אתרוג, לבין המחלוקת בנוגע לאתרוג בוסר. לפי ר' עקיבא אתרוג בוסר שיהיה כאגוז או כביצה יהיה פסול:

משום דלאו בר זריעה לטעם אחד, ולפי טעם שני משום דבעי הדר. והאי דהכא [=אתרוג קטן] אפילו לא בעי הדר פסיל ליה משום דלא גמר פירא... אתרוג שהוא פרי גדול אפילו יותר מכביצה בוסר הוא כשסופו ליגדל יותר הרבה. והכא בשאין סופו ליגדל יותר דאפילו ר' עקיבא דפסיל התם הכא מכשיר בכאגוז למר וכביצה למר דחשיב גמר פרי, אבל פחות מכאן לא חשיב גמר פרי אף על פי שאין סופו ליגדל יותר דיש דברים הרבה שלעולם לא יבואו לידי בישול פרי, ומצוי הוא בענבים שיש מהם שלעולם בוסר.

לפי תוספות, אתרוג בוסר פסול אף אם הוא גדול מאוד, כי הוא לא בר זריעה (ע"פ דברי ר' שמעון - לו ע"א), או מפני שאינו הדר (לפי דברי ר' עקיבא - שם). אך אם הפרי נגמר, הוא יהיה כשר - לפי רבי מאיר כשגודלו כאגוז, ולפי רבי יהודה כשגודלו כביצה.

הרב יוסף דב סולובייצ'יק (רשימות שיעורים - סוכה לו ע"א) כתב:

יוצא לכאורה ששני דבורי התוס' חולקים. שהרי לתוס' (לא ע"ב ד"ה שיעור אתרוג קטן) אגוז וכביצה אינם סימנים בעלמא אלא שעורים ממש הם בחלות שם הפרי בחפצא. ולתוס' (ל ע"א ד"ה משום) אינם שעורים בחפצא ובחלות הפרי בגוף האתרוג, דלגבי הפרי אינם אלא סתם סימנים בעלמא. שעורים הם בלקיחה אבל לא שעורים בחלות שם הפרי, ויש לעיין בזה.

נראה להסביר שאין סתירה בין בעלי התוספות. הדיון הממוקד בהקשר של אתרוג קטן הוא מה המינימום של גודל האתרוג כדי שיהיה ניכר שאכן מדובר באתרוג. כאגוז או כביצה זהו סימן ולא סיבה. זו המידה שמגדירה מה הוא גמר פרי שיזוהה כאתרוג. באופן רחב יותר הדיונים בנוגע לגודל המינימלי של אתרוג קטן כאגוז או כזית, אתרוג שהוא ירוק ככרתי, ואתרוג בוסר, אילו הם דיונים בהגדרת תנאים בסיסיים של פרי האתרוג כפרי המוכן לקיום המצווה: גודלו המינימלי - כאגוז או כביצה; צבעו החיצוני - ככרתי או צבע אחר; ואיכות הפרי - שאינו בוסר.¹

1 הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, או"ח, סי' קפא) כתב: "כי הבוסר הוא באיכות, וביצה בכמות". עוד כתב שם על גודל האתרוג: "דאין שיעור אתרוג דומה לשארי שיעורי תורה. שמשו רבינו ע"ה מסר לנו שיעור ביצה שבזמנו ונאמר אפילו אם יתקטנו הביצים בזמנים האחרונים מ"מ השיעור לא ישתנה. מה שאין כן הכא באתרוג 'פרי' כתיב בקרא וכל שלא נתגדל כ"כ שיהיה ראוי לקרות פרי לא יצא ידי חובתו, ושיערו חכמים לפי גודל האתרוג הבינוני כשגמר פרו לגמרי לפי אותו השיעור אם גדל עכ"פ עד כביצה כבר ראוי להקרא אפ"י שסופו להתגדל יותר, מ"מ כשיעור ביצה כבר מיקרי פרי".

בנוגע לרש"י, נראה שרש"י לא התכוון לומר שאתרוג בוסר הוא שיעור מינימלי של אתרוג, כי אז לפי חכמים החולקים על ר' עקיבא אתרוג בגודל פול לבן יהיה כשר אף שהוא קטן מכאגוז ובוודאי מכביצה. אלא שרש"י הסביר שגם בנוגע לענבים כשהם בגודל של פול לבן, שיש להעריך ולשער שהם בוסר, וכך גם בנוגע לאתרוג. אתרוג בוסר "קטן כפול הלבן" זהו סימן ולא סיבה. אתרוג זה כשיהיה בגודל מינימלי כאגוז או כביצה או אף יותר מכביצה והוא יהיה עדיין בוסר, לפי ר' עקיבא פסול, ולפי חכמים כשר. כך כתב הרא"ה (לו ע"ב): "שיעור אתרוג קטן, ר' מאיר אומר כאגוז, ר' יהודה אומר כביצה. פי' כולו סבירא להו כרבנן דאתרוג הבוסר כשר".²

הרמב"ם (פירוש המשנה, סוכה ג, ז; הל' לולב ז, ח) פסק כר' יהודה שגודלו המינימלי של אתרוג הוא כביצה. השולחן ערוך (אורח חיים סי' תרמח, כב) פסק כך גם כן, והוסיף: "אם כביצה, אפילו אם הוא בוסר שעדיין לא נגמר פרו, כשר".³

ב. אתרוג גדול

תנאים חלקו מה גודלו המקסימלי של אתרוג: "ובגדול – כדי שיאחז שנים בידו, דברי רבי יהודה. ורבי יוסי אומר: אפילו אחד בשתי ידיו". לפי רבי יהודה אתרוג גדול שיעורו הוא שניתן לאחוז שני אתרוגים כמותו ביד אחת. אבל אתרוג גדול שלא ניתן

2 התוס' ר"ד (לו ע"א) קשר את המחלוקת בנוגע לאתרוג ירוק ככרתי שר' מאיר מכשיר ור' יהודה פוסל, למחלוקת בנוגע לאתרוג הבוסר.

3 כביאור דבריו, ראה: ערוך השולחן, שם סעיף מה; משנה ברורה, שם ס"ק טו-סז, וכביאור הלכה שם. בגמרא (בבא קמא ט ע"ב) נאמר: "אמר ר' זירא – בהידור מצווה עד שליש מצווה". תוס' (שם ד"ה עד שליש) כתבו: "שאם מצא אתרוג כאגוז כמו ששיערו חכמים, ואחד גדול ממנו שליש, יקנהו". באופן דומה כתבו גם הרא"ש (בבא קמא א, ז) ורבנו פרץ (ט ע"ב). הרא"ש (ג, טו) פסק כרבי יהודה שהגודל המינימלי הוא עד כביצה ואם כן מדוע כתבו תוספות והרא"ש שמצא אתרוג כאגוז? הרב יוסף קארו (בית יוסף או"ח, סי' תרנו) הסביר: "לדוגמא בעלמא נקטיה אליבא דרבי מאיר ומיניה נשמע לרבי יהודה בכביצה שאם קנה אתרוג כביצה מוסיף שליש לקנות יפה ממנו, דכיון דלא נחית הכא לפסוק דין שיעור אתרוג הכשר לא דק". גם המהרש"א (בבא קמא שם) כתב: "בהידור עד שליש יותר משיעורו, שהוא כאגוז למר, וכביצה למר". גם התוס' (ל ע"א ד"ה משום) כתבו: "דאתרוג נמי בעי שיעור כאגוז או כביצה", אף שהלכה היא כביצה. המשנה ברורה (סי' תרנו ס"ק א) הסביר מדוע יש להדר ולמצוא אתרוג גדול יותר לעומת אתרוג שגודלו כביצה: "מיידי שאתרוג אחד היה בו רק כשיעור מצומצם שהוא כביצה והאחר גדול ממנו, על זה אמרו דמצוה להדר אחר זה ולהוסיף עד שליש דחיישינן שמא יתמעט השיעור ובאופן זה אפילו כבר קנה האתרוג הקטן מצוה להחליפו באחר ולהוסיף עד שליש בדמיו". לפיו, אתרוג כביצה הוא כשר, אך הסיבה שיש להדר אחר אתרוג שגודל בשליש מאותו אתרוג קטן היא ההנחה שאתרוג כזה גם אם הוא איננו מהודר מבחינת יופי ונוי, יחזיק מעמד ולא יצטמק במהלך ימי החג ויפסל. לפי פירוש זה, שליש הוא ערך מוחלט ביחס לאתרוג קטן כאגוז או כביצה.

לאחוז שניים כמותו ביד אחת, פסול. רבי יוסי אומר שגם אתרוג גדול שצריך להחזיק אותו בשתי ידיים, כשר. יש הגורסים במשנה: "ובגדול כדי שיאחז שניהם בידו אחת, דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר אפילו בשתי ידיו". לפי רבי יהודה: "שיאחז שניהם" – הלולב והאתרוג ביד אחת, ולפי רבי יוסי: שיאחזם בשתי ידיו. לולב ביד אחת, ואתרוג ביד אחת.⁴
בגמרא (לו ע"ב) נאמר על דברי רבי יוסי:

ובגדול כדי שיאחז כו'. תניא, אמר רבי יוסי: מעשה ברבי עקיבא שבא לבית הכנסת ואתרוגו על כתפו.⁵ אמר לו רבי יהודה: משם ראייה? אף הם אמרו לו: אין זה הדר.

לא נאמר שרבי עקיבא נטל את האתרוג למצווה – כשהוא על כתפו או כשהוא בידו, אלא שהוא בא לבית הכנסת כשהאתרוג על כתפו. אמנם ייתכן שהוא גם נטל את האתרוג למצווה, כשהוא מונח על כתפו.⁶ רבי יהודה הגיב ואמר שאין ראייה ממעשה זה, כי חכמים אמרו לרבי עקיבא ש"אין זה הדר".⁷

---

4 אזכור של אתרוג גדול, מופיע בתוספתא (דמאי ג, יד): "אמר רבן שמעון בן גמליאל: מעשה ששילח לי ר' יוסה בי ר' אתרוג גדול מציפורי". בגמרא (ראש השנה טו ע"ב) נאמר: "כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית, אפילו כזית ונעשית ככר – חיביב עליה משום טבל". רש"י (שם ד"ה אפילו כזית) כתב: "אפילו לא גדלה בששית אלא מעט, ורובה גדלה בשביעית עד שנעשית ככר". תוספות (סוכה מ ע"א ד"ה ולשביעית; ראש השנה יד ע"ב ד"ה ולשביעית) כתבו: "אפילו כזית ונעשית ככר, כלומר דעל ידי מי שנה הבאה גדילה" עד גודל של כיכר. במשנה (מעילה ו, ד) נאמר: "אתרוג גדול הייתי מבקש והבאת לי קטן ורע", אם כי שם מדובר על אתרוג שנועד לאכילה (לט ע"א תוד"ה יותר). בירושלמי (פאה ז, ג) מסופר על פירות גדולים במיוחד שגדלו בעבר בארץ ישראל, ואף על כרוב שגדל בארץ ישראל נאמר (כתובות קיא ע"ב): "אמר ר' שמואל בן תחליפא: קלח של כרוב הניח לנו אבא, והיינו עולים ויורדים בו בסולם". רש"י (ביצה ג ע"ב ד"ה קולחי) כתב: "קולחי – קלחי כרובין גדולים עם עלין שלהן, וכרוב של ארץ ישראל היה גדול כאילן, כדאמרינן בכתובות (קיא, ב)".

5 הרב יוסף קאפה (פירוש לרמב"ם הל' לולב, ז, ח, עמ' תקפז) כתב שאתרוג גדול כמו הזן התימני שמשקלו כשלושה ק"ג הוא סימן לכשרות האתרוג והיותו לא מורכב. לפיו אם מרכיבים אתרוג על לימון, הלימון עוצר את התפתחות הפרי. זהר עמר (אתרוגי ארץ ישראל, עמ' 76) כתב שאתרוגים גדולים היו ועודם גדלים בארץ ישראל, גם לא מזן האתרוג התימני. עוד כתב (שם עמ' 69-70) שהאתרוג על כתפו של ר' עקיבא איננו מהזן התימני אלא מהזן הארץ ישראלי בשיא גידולו, וכמותם יש גם כיום. הוא ציין שם לדברי ר' יהוסף שווארץ שתיאר אתרוגים במשקל 12 לטראות ויותר (תבואות הארץ, מהד' לונץ, ירושלים תר"ס, עמ' שפג), ור' יעקב ספיר העיד על אתרוג גדול כגודל אבטיח (אברהם יערי, אגרות, עמ' 427).

6 הרב יעקב עמדין (לו ע"ב) כתב שרבי עקיבא נשא את האתרוג על הכתף בדרכו לבית הכנסת "אבל בשעת מצותו ודאי לא יצא בו ע"י משא בכתף שאין זו נטילה". לדבריו, לא ניתן לקיים

רש"י (ד"ה על כתפו) כתב שר' עקיבא עשה כן "מרוב גודלו" של האתרוג. עוד הסביר רש"י (ד"ה אין זה הדר) מה התכוון רבי יהודה כשאמר לרבי יוסי את תגובת חכמים:

ואף על גב דאוקימנא (לא, א) דטעמא דר' יהודה לאו משום הדר הוא, הכי קאמר ליה: אפילו לדירך דלא חיישת לאנפולי, ומייתית ראייה מדר' עקיבא - אינה ראייה, דאף הם אמרו לו אין זה הדר.

כוונת רש"י לאמור בגמרא (לא ע"ב):

תא שמע: ובגדול כדי שיאחזו שנים בידו אחת, דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר: אפילו אחד בשתי ידיו. מאי טעמא - לאו משום דבעי הדר? לא, כיון דאמר רבה: לולב בימין ואתרוג בשמאל, זימנין דמחלפי ליה, ואתי לאפוכינהו, ואתי לאיפסולי.

מאחר שרבה אמר שיש להחזיק את הלולב ביד ימין ואת האתרוג ביד שמאל, אם אדם יטעה וייקח את האתרוג ביד ימין ואת הלולב ביד שמאל הוא יצטרך להחליף, ובמצב כזה יש חשש שאתרוג גדול ייפול וייפסל. רש"י הסביר שתשובת ר' יהודה היא שאפילו למי שאינו חושש לכך שהאתרוג ייפול, בכל זאת חכמים סברו שאין זה הדר. לא נאמר בגמרא מה השיב רבי יוסי לטענת רבי יהודה. הרב יואל סירקש (בית חדש, ב"ח, אורח חיים סי' תרמח) הסביר:

מכל מקום רבי יוסי סבירא ליה דרבי עקיבא קאמר דאף זה הדר, דמפני גדלו לא נתמעט הדרו, אדרבה כל שכן דאיכא הדר טפי.

כך יש להסביר את מחלוקת התנאים עפ"י הב"ח: לפי ר' עקיבא ור' יוסי - המצווה תלויה בגודלו של הפרי עצמו. נטילת פרי גדול היא הידור בדרגה גבוהה יותר של

מצוות אתרוג כשהוא נישא על הכתף. בירושלמי (ברכות ט, ה; סוטה ה, ה) נאמר שיש שבעה אנשים שמראים עצמם כאילו הם עובדים את הקדוש ברוך הוא מאהבה, אך זה רק כלפי חוץ. אחד מהם הוא "פרוש שכמי - טעין מצותיה על כתפיה". דוגמת מי שטוען עצי סוכה על הגב, כדי להראות לכול שמצוות סוכה חביבה עליו. הרב יששכר תמר (ירושלמי שם) כתב שאם אכן הוא עושה כן משום חיבוב מצווה הרי זה משוכח, והרי ר' עקיבא בא לבית הכנסת ואתרוג על כתפו.

7 בחלק מכתבי היד של מסכת סוכה מופיעה הגמרא בחילופי שמות. ר' יהודה הוא זה שסיפר על ר' עקיבא "שבא לבית הכנסת ואתרוגו על כתיפו. אמרו לו: אין זה הדר". לאחר מכן כתוב שר' יוסי עצמו אמר: "אמר לו ר' יוסי: משם ראייה? כך אמרו לו אין זה הדר".

המצווה. לפי רבי יהודה וחכמים המצווה תלויה באופן הלקיחה של הפרי. פרי גדול מאוד שקשה להחזיק אותו ביד ובוודאי כשהוא כבד מאוד ויש צורך להחזיקו מעל הכתף, אין זה הדר. צריך ליטול אתרוג שניתן להחזיק אותו ביד אחת בנחת, וכך לקיים המצווה.

בירושלמי (ג, ז) נאמר:

אמר רבי יוסה: אילו הוה כתיב וכפות תמרים יאות, לית כתיב אלא "כפות תמרים", אפילו זה בידו אחת וזה בידו אחת.

רבי יוסי טען כנגד רבי יהודה שאילו היה כתוב בתורה 'פרי עץ הדר וכפות תמרים', היה מקום לומר שצריך להחזיק ביד אחת את הלולב ואת האתרוג, ואם האתרוג גדול כל כך שאי אפשר להחזיק את שניהם ביד אחת, האתרוג פסול. אבל בתורה כתוב "כפת תמרים" ללא האות וו, ועל כן כוונת התורה לומר שאת הלולב יש להחזיק ביד אחת, ואת האתרוג ביד האחרת. בירושלמי (שם) מסופר גם כן הסיפור על רבי עקיבא:

אמרו עליו על רבי עקיבא שנכנס לבית הכנסת ואתרוג על כתיפיו.

שלא כבבלי, בירושלמי לא מופיעה תגובה של רבי יהודה בשם חכמים על מעשיו של רבי עקיבא. המעשה על ר' עקיבא מסופר מיד לאחר דברי ר' יוסי שנזכרו לעיל. אין כלל בירושלמי דיון האם נטילה על כתף היא "הדר" או לא. ייתכן שהירושלמי הבין שאכן המסופר על ר' עקיבא הוא ראייה לדברי ר' יוסי.

הרמב"ם (פירוש המשנה סוכה ג, ז) פסק: "וכר' יוסי באמרו אפילו בשתי ידיו" וכן פסק הרמב"ם (הל' לולב ז, ח): "שיעור אתרוג אין פחות מכביצה, ואם היה גדול כל שהוא, כשר". הרמב"ם פסק כדברי רבי יוסי וכדברי רבי עקיבא. האתרוג יכול להיות גדול ללא גבול. אך הרמב"ם לא כתב שכלל שהאתרוג גדול יותר הוא מהודר יותר וכפי שהסביר הב"ח את דברי רבי יוסי ורבי עקיבא. ייתכן שהרמב"ם התבסס על דברי הירושלמי שם סופר המעשה על רבי עקיבא, וכאמור אין דיון בירושלמי האם נטילה באופן כזה היא "הדר" או לא.

ג. מידותיהם של המינים האחרים

במשנה (כט ע"ב) נאמר: "לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר". השיעורים של ארבעת המינים מופיעים בתוספתא (ב, ח): "שיעור הדס וערבה שלשה טפחים, ולולב ארבעה". על כך הקשתה הגמרא (לב ע"ב): "תנן 'לולב שיש בו שלשה

טפחים כדי לנענע בו כשר?⁸ והשיבה הגמרא: "אימא וכדי לנענע בו כשר", כלומר כך יש לפרש דברי המשנה כדי להתאימה עם הברייתא: לולב שיש בו שלושה טפחים, ועוד טפח כדי לנענע בו - כשר. גובהו המינימלי של הלולב הוא ארבעה טפחים. קודם לכן נאמר בגמרא (שם):

אמר רב יהודה אמר שמואל: שיעור הדס וערבה - שלשה, ולולב ארבעה, כדי שיהא לולב יוצא מן ההדס טפח. ורבי פרנך אמר רבי יוחנן: שדרו של לולב צריך שיצא מן ההדס טפח.

רש"י (ד"ה שיהא) הסביר מדוע דווקא הלולב צריך להיות גבוה בטפח יותר מהמינים האחרים: "שיהא לולב יוצא למעלה מן ההדס - כשם שהוא גבוה במינו מכולן"⁸. בנוגע לגובה המקסימלי של לולב, נאמר בגמ' (מנחות מא ע"ב - מב ע"א):

וכבר עלו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לעליית יוחנן בן בתירא ואמרו: ציצית אין לה שיעור, כיוצא בו, לולב אין בו שיעור; מאי לאו אין לה שיעור כלל! לא. אין לה שיעור למעלה, אבל יש לה שיעור למטה; דאי לא תימא הכי, כיוצא בו לולב אין לו שיעור, הכי נמי דאין לו שיעור כלל? והתנן: לולב שיש בו ג' טפחים כדי לנענע בו - כשר! אלא, אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור למטה, הכא נמי אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור למטה.

אין מגבלה לאורך של הלולב. כאמור לעיל, גובהו המינימלי של הדס וערבה הוא שלושה טפחים. לא נאמר מהו הגובה המקסימלי. הרמב"ם (הל' לולב ז, ח) פסק:

כמה שיעור אורך כל מין מהם? לולב אין פחות מארבעה טפחים, ואם היה ארוך כל שהוא כשר. ומדידתו משדרו בלבד לא מראש העלים. והדס וערבה אין פחות משלושה טפחים, ואם היו ארוכין כל שהן כשרים.

גם בנוגע לשלושת המינים - לולב, הדס וערבה, כתב הרמב"ם שאם הם ארוכים יותר מהשיעור המינימלי, הם כשרים.⁹ הרמב"ם לא כתב שיש הידור ליטול ארוכים.¹⁰

8 זו גם הסיבה שהברכה על ארבעת המינים היא "על נטילת לולב" - "הואיל ובמינו גבוה מכולן" (לו ע"ב).

9 המב"ט (קריית ספר, הל' לולב ז, ח) כתב: "שיעורי ארבעה מינין נראה דהו דאורייתא ובכלל שיעורין הלכה למשה מסיני". כך כתב גם הרב מרדכי יפה (לבוש, או"ח, סי' תרנ"א). ראה גם: הרב יהודה אריה לייב אלטר, שפת אמת, לב ע"ב; הרב אריה פומרנצ'יק, עמק ברכה, לולב, אות ח; הרב צבי פסח פרנק, מקראי קודש - סוכות, עמ' קמא-קנג.

רבנו מנוח (הל' לולב ז, ח) ציין על דברי הרמב"ם הללו, את דברי הגמרא במנחות אודות הגובה הלא מוגבל של הלולב, וכתב:

ומה שאמרו רבותינו בלולב, לאו דוקא לולב וה"ה לשאר מינין דכלהו נקראו לולב... ואמרינן דבעינן שדרו של לולב יוצא מן ההדס טפח, והטעם משום שהוא גבוה במינו יותר מכולם. וכי אמרינן בהדס ובערבה דאין להם שיעור למעלה, דוקא כשהלולב גדול כל כך שראוי להיות יוצא עליהן טפח, וצ"ע.

רבנו מנוח הבין שדברי הגמרא במנחות אמורים על כל ארבעת המינים, מאחר שלולב הוא גם שם כולל לכל ארבעת המינים. אך לפיו, גם אם ההדס והערבה ארוכים מאוד, הלולב צריך להיות בולט מהם בטפח אחד. כך כתב גם הר"ן (טו ע"א בדפי הרי"ף):

מסתברא דאפילו הוסיף באורך ההדס והערבה אפילו כמה, צריך שיצא שדרו של לולב למעלה מהן טפח. ומשום הכי נקטי ליה ר' יוחנן ושמואל בהאי לישנא, ולא אמרו סתם לשמואל לולב ארבעה בהדי עלין, ולרבי יוחנן לבר מעלין¹¹.

רבנו מנוח וכן הר"ן לא כתבו שיש הידור בכך ששלושת המינים - לולב, הדס וערבה יהיו ארוכים. הם רק כתבו שאם ההדס והערבה הם ארוכים, יש להקפיד שהלולב יהיה ארוך מהם בטפח.

בהלכה שאחר כך (הל' ט) כתב רבנו מנוח:

אמרינן בתוספתא כשאתה מנענעו יתנענעו ראשו והוציו. פי' דמצוה הוא שהוא ארוך כל כך שבשעה שיוליכנו ויביאנו ויעלנו ויורידנו יתנענעו ראשו והוציו, והיינו דבעינן שיהא שדרת הלולב יוצא מן ההדס טפח, דבהכי קים

---

10 רש"י (מד ע"ב ד"ה עלה אחד בכד אחד) הבחין בין ערבה שניטלת עם הלולב, לבין ערבה בה מקיפים את המזבח בהושענא רבה: "כי אמרינן לעיל (לב ע"ב) שלשה טפחים - לגבי לולב הוא דאמרינן, שתהא ערבה ארוכה שלשה טפחים. אבל ערבה שהיו מקיפין בה בפני עצמה - כל זהו סגי. והשתא נהגו להביא מורביות, ענפים ארוכים ויפים, שמנכרא מצוה בעין יפה". אמנם הר"ן (כב ע"א בדפי הרי"ף) כתב שגם ערבה שניטלת בהושענא רבה צריכה להיות באורך ג' טפחים. רש"י ציין שכיום כשנוטלים ערבה בהושענא רבה לוקחים ענפים ארוכים ויפים, כדי שיהיה ניכר שמקיפים את המצוה בעין יפה. ייתכן והרבר קשור לכך שהיו זוקפים מורביות בצידו המזבח "רבות וארוכות, וגבוהות אחד עשר אמה, כדי שיהו גוחות על המזבח אמה" (מה ע"א). כך כתב בספר אמרכל (סוף הל' סוכה ולולב): "ערבה היתה של עשר אמות דמזבח גבוה כן, לכך צריך שיקח ערבה יפה וגסה וארוכה, וזהו שיסד הפייט 'עומסי ערבה להקיף המזבח'".

11 דברי הר"ן הללו נזכרו בתוספות ר' עקיבא איגר, על המשנה ג, א, אות יט.

להו לרבנן שיתנענעו ראשו והוציו. ומ"מ כל עוד שהוא ארוך יותר הוא נאות וראוי לנענע בו.

לא ברור לאיזו תוספתא התכוון רבנו מנחם. נוסח כזה לא נמצא בידינו.¹² מכל מקום כוונת רבנו מנחם לומר שבטפח הנוסף יש לנענע, ובאופן כזה שהראש והעלים גם יתנענעו. אמנם ככל שהלולב גבוה יותר מן ההדס כך הוא נאה יותר וניתן לנענע בו יותר, אך גם כאן לא כתב רבנו מנחם שיש הידור מיוחד בנטילת לולב ארוך יותר. הוא רק ציין עובדה וכפי שמצוי פעמים רבות שהלולב ארוך מההדס והערבה ביותר מטפח.¹³ גם הרב אריה לייב ממיץ (טורי אבן, חגיגה ז ע"א) כתב:

אם מוסיף על שיעורן ועושה ציצית ולולב גדולים יותר משיעור מצוותן, אין בעשייתן מצוה, ואין מקבלין שכר על זה יותר מכי עשה כשיעורן.¹⁴

דיון אודות גודלם המקסימלי של לולב ואתרוג, נזכר בעקבות דברים שכתב המגן אברהם בהלכות חנוכה.
הטור (אורח חיים הל' חנוכה סי' תרעב) פסק:

מצותה מסוף שקיעת החמה עד חצי שעה מן הלילה שאז העם עוברין ושביין ורואין בכיתם ואיכא פירסומי ניסא הילכך צריך ליתן בה שמן כזה השיעור. ואם נתן בה יותר יכול לכבות לאחר שיעבור זה הזמן.

12 ביטוי דומה מופיע אצל הר"ץ גיאת (הלכות לולב עמוד קנא) בשאלה שנשאל רב האי גאון: "ונשאל מרב האי מצינו לכמה גאונים כי הנענעו אינו אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד ויש שאומרים שהנענעו אינו כן בלבד אלא לאחר שיוליך ויביא ויעלה ויוריד ינענו כך בלא עליה וירידה, ואומר כי על זה אמרה המשנה (כט ע"ב) 'לולב שיש בו ג' טפחים כדי לנענע בו כשר', ואמרו בתלמוד (לב ע"ב) 'וכדי לנענע בו כשר'. שאלו היה לעליה וירידה אפילו פחות מזה השעור יעלה ויוריד אותו, אלא הנענע לא יתראה אלא בזה השעור, ותוספתה כשאתה מנענעו ינענעו ראשו והוציו. אבל פחות מזה השעור לא יראו ההוצין מתנענעין כלל. ילמדנו אדונינו אם יש בדבריהם ממש". כוונת השואל הייתה שהנענעו הוא בטפח הכולט של הלולב, ובנוסף יש לנענע את הראש והעלים. אך אין הכוונה למקור מהתוספתא. וזה גם הסברו של רבנו מנחם בתחילת דבריו.

13 הרב יוסף ראזין, הרוגוצ'ובר (צפנת פענח הלכות לולב ז, ח) ציין מקורות ממצוות אחרות מהם יש ללמוד "דמין גדול הוה חשיבותא". אך אין הכרח לכך, והוא לא ציין מקור ממנו יש ללמוד שכך צריך להיות גם בארבעת המינים.

14 אדם שנוטל לולב גבוה, לא מהדר במצוות ארבעת המינים, אך ייתכן שמקיים בכך מצווה אחרת אותה יש לקיים גם במצוות אחרות (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה ג; ירושלמי פאה א, א; שבת קלג ע"ב; נזיר ב ע"ב): "זה אלי ואנוהו" (שמות טו, ב), ר' ישמעאל אומר: וכי אפשר לבשר ודם להננות לקונו? אלא אנוה לו במצות. אעשה לפניו לולב נאה, סוכה נאה, ציצית נאה, תפלה נאה". אמנם רבי אברהם מן ההר (יא ע"ב) כתב: "וכשהוא אגוד, הוא נאה ומהודר ביותר".

יש לשים כמות שמן שידלוק במשך חצי שעה. על דברי הטור הללו כתב הרמ"א (דרכי משה הקצר שם ס"ק א):

וכתוב בהגהות סמ"ק (סי' רפ אות א) פסק רבינו שמשון דגם עכשיו היה מצריך לעשות פתילות ארוכות, עכ"ל. ובקובץ אחד (מנהגי מהר"ש אוסטרייך סי' תקמ) מצאתי כתוב וזה לשונו בסימני אשירי (קצור פסקי הרא"ש פ"ב אות ג) כתוב: בזמן הזה אין שיעור לנרות חנוכה, ומהאי טעמא אמר שמי שרוצה לוקח נרות קטנים אף על פי שאין דולקים כי אם זמן מועט, ואפילו הכי נכון ליקח מעט שיעור לנר עכ"ל מצאתי. ונראה דאף רבינו שמשון לא קאמר לעשות פתילות ארוכות אלא כשיעורן ולאפוקי מדעת זה שמצאתי, אבל לא קאמר בזמן הזה יעשה פתילות ארוכות יותר מכשיעור. וכן משמעות לשונו דכתב גם עכשיו כמו בימיהם ודלא כרבים הנוהגים לעשות נרות שדולקים עד חצי הלילה והוא ללא צורך, וגם אין בו הידור מצוה, דהא לאחר שיעורן מותר בהנאה. ולא שייך הידור מצוה אלא בשעת המצוה. ואין ראייה מנרות חנוכה של בית הכנסת שהמנהג לעשותן רק גדולות, דשאני התם דאיכא מצוה להדליק נרות כל היום. כן נ"ל.

לפי הרמ"א בנרות חנוכה שמדליקים בבית אין שום צורך ושום הידור בפתילות ארוכות שדולקות אחרי זמן המצווה שהוא כשיעור חצי שעה, לעומת זאת את נרות חנוכה של בית הכנסת נהגו לעשותם גדולים משום שמצווה שיהיו דולקים כל היום. השולחן ערוך (שם ב) פסק גם כן כטור, והמגן אברהם (שם ס"ק ג) ציטט מדברי הדרכי משה, וכתב אחר כך:

ונ"ל דודאי בנר של שמן אין הידור מצוה בין רב למעט, אבל בנרות שעה כשהם ארוכים הם נאים יותר, כמו בנרות יום הכיפורים ולולב ואתרוג וכיוצא בו, וכמדומה לי שכן כתב בכל בו.

ניתן להבין מדברי המגן אברהם שיש הידור בנרות חנוכה ובנרות יום הכיפורים כשהם ארוכים, וכן בלולב ארוך ובאתרוג גדול. כך כתב הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (משנה ברורה סי' תרעב ס"ק ו) בעקבות דברי המגן אברהם:

ואף בזמנינו צריך לשיעור הזה [=חצי שעה]. אבל אם נותן בה שמן הרבה שידליק יותר, אין בו שום מצוה. אבל בנרות של שעה יש הידור מצוה כשהן ארוכות, ומ"מ אין לעשותם גדולות יותר מדאי.

המגן אברהם ציין לדברי הכלבו (סי' מד), שכך כתב:

יש מדליקין בנרות של שעוה. והר"ף ז"ל היה מצריך לעשות נרות ארוכות. אמנם המצוה המובחרת בשמן זית לפי שבו היה הנס.

הכלבו כתב בשם רבנו פרץ שיש להדליק בנרות ארוכים, ועל פניו נראה שכוונתו לכך שהנרות הארוכים הללו ידלקו כחצי שעה, שהרי כך כתב (שם):

ומצות נר חנוכה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, ושעור זה כמו חצי שעה או יותר מעט. ולפי חשבון זה מדת השמן שנותנין בנר חנוכה הוא...

הכלבו לא התכוון לומר שהם ידלקו יותר מהזמן הנדרש. כמו כן הכלבו עצמו כתב שעדיף להדליק בשמן זית ולא בנרות שעוה. אם כן, מהי כוונת המגן אברהם בדבריו "דודאי בנר של שמן אין הידור מצוה בין רב למעט" ובמשפט: "אבל נרות שעוה כשהם ארוכים הם נאים יותר"? נראה שכששמים שמן על מנת להדליק בו, העניין הוא כמותי בלבד, אין שום נוי בשמן עצמו. אך כשמדליקים בנרות שעוה, נרות שעוה ארוכים הם נאים, אך אין מדליקים בהם כדי שהם ידלקו יותר מהזמן הנדרש. לכאורה בשונה מדברי המשנה ברורה, המגן אברהם לא כתב בנוגע לנרות הארוכים שיש בהם הידור מצווה. הוא כתב שהם נאים יותר.

המגן אברהם השווה בין נרות חנוכה לנרות שהיו מדליקים בליל יום הכיפורים (פסחים נג ע"ב) שגם הם נאים, וכן ציין שגם לולב צריך להיות נאה: "זה אלי ואנוהו" (שמות טו, ב) - התנאה לפניו במצות. עשה לפניו...לולב נאה..." (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה ג; ירושלמי פאה א, א; שבת קלג ע"ב; נזיר ב ע"ב). וכך גם אתרוג: "הראיני את מראיך" (שיר השירים ב, יד) בקיחת לולב נאה ואתרוג נאה" (ילקוט שמעוני, שיר השירים, רמז תתקפו). אך הוא לא התכוון לומר שיש הידור בכך שהם יהיו ארוכים מאוד או גדולים מאוד.¹⁵ יש להוסיף עוד

15 הרב גדליה משה הירש (חמד משה, או"ח, סי' תרעב, ב) כתב על דברי המגן אברהם שלולב ואתרוג הם גוף המצווה לכן שם נאמר התנאה לפניו במצות. אבל בנר חנוכה אין מעלה מיוחדת בגודלו. מה שצריך הוא אור זך וצלול. "גם לולב אם הוא גדול יותר מדי אין בו הידור, והרי גם באתרוג בעו למימר (לא ע"ב) שכל שהוא גדול אין בו הידור, והכל לפי הענין". הרב אלתר אליהו רובינשטיין (שו"ת מגדנות אליהו, ד, סי' קט) כתב על דברי המגן אברהם: "מבואר מדבריו שבנר אין שום הידור במה שהם בעצם גדולים יותר, רק אם הם ע"י כך נאים יותר". והוסיף עוד: וכן משמע במג"א (סי' י"ב ס"ק ו') לגבי ציצית עבים שכינוניים נאים יותר ויש בו משום זה קלי ואנווהו... וכן משמע בלשון השו"ע (סי' תרנ"ו ס"א) שאם מצא אתרוג שראוי לצאת בו בצמצום

שאם המגן אברהם היה סובר שיש הידור באתרוג גדול מאוד או כלולב ארוך מאוד, היה כותב זאת בהלכות ארבעת המינים, ולא כבדרך אגב בהלכות חנוכה.¹⁶

סיכום

אתרוג קטן - תנאים חלקו בשאלה מהו הגודל המינימלי של אתרוג שניתן לברך עליו. המחלוקת היא בהערכה האם גודלו כאגוז או כביצה. כך יש לפרש את מחלוקת התנאים בנוגע לצבעו החיצוני של האתרוג וכן בנוגע לאיכות הפרי - אתרוג שאינו בוסר.

אתרוג גדול - ע"פ דברי הב"ח ניתן להסביר שתנאים חלקו האם יש להגביל את גודלו של האתרוג או לא, כשמבטם הוא שונה. האומרים שאין מגבלה לגודל סוברים שהעיקר הוא הפרי עצמו. נטילת אתרוג גדול היא הידור של המצווה. האומרים שיש להגביל את גודלו של האתרוג סוברים שעיקר המצווה הוא אופן הלקיחה של הפרי. צריך ליטול את האתרוג ביד ובנוחות ושהוא לא יהיה כבד מדי, ובוודאי שאין ליטול אותו כשנושאים אותו על הכתף. הרמב"ם פסק שאין מגבלה על גודל האתרוג אך לא כתב שככל שהאתרוג גדול יותר הוא מהודר יותר.

מידותיהם של שאר המינים - לולב, הדס וערבה, גם בנוגע אליהם כתב הרמב"ם, שאם הם ארוכים יותר מהשיעור המינימלי, הם כשרים. הרמב"ם לא כתב שיש הידור ליטול לולב, הדס וערבה כשהם ארוכים מאוד. אחרונים נוספים כתבו גם כן, שאין הידור בנטילת שלושת המינים הללו שהם ארוכים, אם כי יש בזה נוי מצווה.

כגון שהוא כביצה מצומצמת, ואח"כ מצא גדול ממנו, מצוה להוסיף כדי להחליפו בנאה יותר עיין שם. משמע שעצם מה שהאתרוג גדול יותר אין בו שום מעלה רק משום שע"כ הוא נאה יותר".

16 הרב יצחק דרון (ראש דברך, עמ' שנו-שנו) כתב בשם הרב שמואל שפירא שסיפר על אביו מו"ר הרב אברהם אלקנה שפירא, שפעם הביא לביתו לולב ארוך מאוד מאוד. הוא סיפר למשפחתו שהוא ראה סוחר ישיש שלא מצליח למכור את לולביו כי הם היו ארוכים מאוד. הרב שפירא ריחם עליו ושילם לו את מבוקשו כדי לשמחו לפני החג. שם (עמ' תרמה) נאמר שהרב שפירא היה נוטל אתרוג תימני ענק ונקי להפליא.